

**MƏKTƏBDƏNKƏNAR İŞ
ВНЕШКОЛЬНАЯ РАБОТА
EXTRACURRICULAR ACTIVITY**

UOT 37.01

Əsmət İdris qızı İsmayılxanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin

Ümumi pedaqogika kafedrasının dosenti

<https://orcid.org/0000-0002-1151-4440>

[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(3\).71-74](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(3).71-74)

**MƏKTƏBDƏNKƏNAR TƏRBIYƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ ŞAGİRDƏLƏRİN EKOLOJİ
TƏHSİL TƏRBIYƏSİNİN SİSTEMİ**

Асмет Идрис гызы Исмаилханова

доцент кафедры общей педагогики

Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

**СИСТЕМА ВОСПИТАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ
НА ВНЕШКОЛЬНЫХ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ**

Asmet Idris Ismayilkhanova

associate professor of the department of General pedagogy at

Azerbaijan State Pedagogical University

**THE SYSTEM OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND UPBRINGING FOR THE
STUDENTS IN THE EXTRACURRICULAR UPBRINGING INSTITUTIONS**

Xülasə. Müəllif yazmış olduğu məqalədə hal-hazırda bütün bəşəriyyəti narahat edən ən qlobal problemlə bağlı məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələrində şagirdlərin ekoloji təhsili üzrə aparılan işlərin sistemini ətraflı işləmişdir. Müəllif qeyd edir ki, ətraf mühitdə istər təbii amillər, istərsə də insanların müdaxiləsi müxtəlif dəyişikliklərə səbəb olur ki, bu da həmin regionun həyat fəaliyyətinə əsaslı şəkildə təsir edir. Bildiyimiz kimi ətraf mühit, iqtisadiyyat, mədəniyyət və insan fəaliyyəti daima bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduğu üçün bu həlqənin birində baş verən dəyişikliklər eyni dərəcədə digərlərinə də təsir göstərir. Bunun üçün ekoloji təhsilin verilməsi zərurəti aktualıq kəsb edir. Ekoloji təhsil insanlardan ətraf mühiti qorumaqla bağlı özünü formalaşdırmaq və mühüm qərarlar qəbul etmək təcrübəsini qarşıya qoyur və bunu onlardan tələb edir.

Açar sözlər. *Ekoloji təhsil, iqtisadiyyat, mədəniyyət, texnologiya, kommunikativ, təbiətşünaslıq, məktəbdənkənar tərbiyə, zoopark, ekskursiya*

Резюме. Учитывая глобальный масштаб самой волнующей для человечества проблемы – состояния окружающей среды, в данной статье автор подробно разбирает систему комплекса работ по экологическому образованию учащихся внешкольных образовательных учреждений. Отмечается, что как природные факторы, так и антропогенное вмешательство вызывают различные изменения в окружающей среде, которые коренным образом влияют на жизнедеятельность того или иного региона. Как известно, окружающая среда, экономика, культура и человеческая деятельность постоянно взаимодействуют друг с другом, в результате чего изменения в одном из звеньев этой цепи в равной степени влияют и на другие. В этой связи становится актуальной необходимость экологического образования. Экологическое образование основывается на опыт личностного формирования и принятия важных решений по защите окружающей среды.

Ключевые слова: *экологическое образование, экономика, культура, технология, коммуникативный, естествознание, внешкольное воспитание, зоопарк, экскурсия*

Summary. Considering the global scale of the most worrying problem for mankind the state of the environment, the author describes in detail the system of works required to provide environmental education to the students of extracurricular educational institutions. It is noted that both natural and anthropogenic factors cause various changes in the environment, which radically affect the life of a region. As a result of the constant interaction between the environment, economy, culture, and human activity, changes in one of the links of this chain equally affect the others. Hence, there is an urgent need for environmental education, which is based on the experience of personal development and making important decisions to protect the environment.

Keywords: *environmental education, economy, culture, technology, communicativeness, natural sciences, extracurricular education, zoo, excursion*

Ətraf mühitdə istər təbii amillər, istərsə də insanların müdaxiləsi müxtəlif dəyişikliklərə səbəb olur ki, bu da həmin regionun həyat fəaliyyətinə əsaslı şəkildə təsir edir. Bildiyimiz kimi ətraf mühit, iqtisadiyyat, mədəniyyət və insan fəaliyyəti daima bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduğu üçün bu həlqənin birində baş verən dəyişikliklər eyni dərəcədə digərlərinə də təsir göstərir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dünya əhəlisinin sürətli artımı, elmin, texnologiyanın inkişafı insanlarda bir çox ehtiyacların yaranmasına səbəb olur. Bu cür ehtiyacların ödənilməsi üçün yaradılan texnologiyanın nəzarətsiz qalması nəticəsində təbii ehtiyatlar zərər görür ki, bu da ətraf mühitə güclü dərəcədə ziyan verir. Bunun üçün ekoloji təhsilin verilməsi zərurəti aktualıq kəsb edir. Ekoloji təhsil insanlardan ətraf mühiti qorumaqla bağlı özünü formalaşdırmaq və mühüm qərarlar qəbul etmək təcrübəsini qarşıya qoyur və bunu onlardan tələb edir.

Ümumtəhsil müəssisələrində aşılana ekoloji tərbiyə ilə yanaşı, eyni zamanda ekoloji təhsillə məşğul olan müxtəlif növ qurumlar və bölmələr də fəaliyyət göstərir. Bunlara düşərgə məktəblərini, ətraf mühit mərkəzlərini, muzeyləri, zooparkları, gənclər məktəblərini misal göstərə bilərik.

Ekoloji təhsilin əhəmiyyətindən danışarkən qeyd etməliyik ki, ekoloji təhsil təbiət, ətraf mühit haqqında insanların ətraf mühitə qarşı davranışının müsbət dərəcədə dəyişilməsi ilə müəyyən edilir. İnsanlar arasında ekoloji maarifləndirmə işini hərtərəfli araşdırdıqda dərk edirik ki, ekoloji cəhətdən həssas, qalıcı və müsbət davranış münasibətləri əldə etmək, ekoloji şüurun inkişaf etdirilməsində əsaslı rol oynamaq, estetik, mədəni, təbii və tarixi dəyərləri qo-ruyaraq saxlamaq, ətraf mühiti, təbiəti mühafizə sahəsində müsbət mənada fəallığı təmin edir. Ekoloji təhsil uşaq və yeniyetmələrə, böyüklərə

ətraf mühiti öyrənmək və onu necə qorumaq haqda mühüm qərarlar qəbul etməyi öyrədir.

G. Haktanır ekoloji təhsili dəyərlər təhsili, qərar qəbul etmə, yaradıcılıq və kommunikativ bacarıqlar kimi bir sıra mövzuları özündə ehtiva etdiyi üçün bunun fənlərarası qiymətləndirilməsi vacib olan bir sahə kimi qiymətləndirir.

Ekoloji maarifləndirmənin əhəmiyyətinin dərk edilməsi, bu sahədə sistemli araşdırmaların başlaması yaxın zamanları əhatə edir. Ekoloji təhsil hələ 1800-cü illərdə “təbiətşünaslıq” adlandırılırdı, artıq 1900-cü ildən başlayaraq bu “təbiəti mühafizə təhsili” adlandırılmağa başladı.

Hələ XIX əsrdə yaşamış məşhur alman pedaqoq, psixoloqu Frobel uşağın sağlam böyüməsi üçün onun daim təbiətdə olmasını məsləhət görərək “Uşaq bağı” adlandırdığı məktəb açmış və uşaqlarda təbiətə sevgi hissələrini formalaşdırmaq sahəsində böyük işlər görmüşdür.

Bildiyimiz kimi, ekologiya elmi təbiəti və ətraf mühiti, burada baş verən təbii hadisələri ətraflı tədqiq etmək, baş verə biləcək hadisələri əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq prosesidir. Bu elm həyatın hər bir anında qarşılaşdıqları bütün problemlərə elmi həll yolları tapmaq üçün hərəkət edən insanlar yetişdirməyi qarşısına məqsəd qoyur. Eyni zamanda kurikulumu şagirdlərin insanlar, ətraf mühit və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqələr olmasını anlamalarını, davamlı inkişaf şüuru ilə hərəkət etmələrini vacib hesab edir.

Müasir dövrümüzdə ekoloji problemlər dünya gündəmində həllini gözləyən global problemdir. Ekoloji problem təbiətdə mövcud olan bütün canlı və cansız təbiət arasında tarazlığın antropogen amillər tərəfindən pozulması nəticəsində ortaya çıxır. Bu tip problemlərin ən vacib xüsusiyyəti onların sosial-mədəni, iqtisadi statusundan, dinindən, dilindən, irqindən, inancından və yaxud yaşından asılı olmadan dünyanı nara-

hat edən, mövcud olan bütün canlıları məhv edəcək global, aktual problem olmasıdır.

Bəs ekoloji problemləri necə həll etmək, qarşısını necə almaq olar? Bu sualın cavabı yalnız insanlara ekoloji təhsilin verilməsindədir. Böyüyən gənc nəsli ekoloji cəhətdən şüurlu yetişdirmək, onları ətraf mühitə, təbiətə qayğılı davranmağa sövq etmək, eyni zamanda onlarda ətraf mühiti mühafizə etmək, zəruri bilik, bacarıq və vərdişlər, dəyərlər, münasibətlər formalaşdırmaq lazımdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji təhsilin məqsədi ekoloji cəhətdən şüurlu şəxsiyyət yetişdirməkdən ibarətdir. Burada əsas məsələlərdən biri də insanlar arasında ekoloji maarifləndirmə işi aparmaqdır ki, ekoloji maarifləndirmə ətraf mühitə, təbiətə isti münasibəti, ekoloji baxımdan düzgün davranış təlqin deməkdir. İnsanlarda ətraf mühitə qayğılı yanaşmaq mühiti yaratmaq onlarda ətraf mühitin qorunmasını vərdiş etdirmək deməkdir. Odur ki, ekoloji təhsilin verilməsi ekoloji baxımdan təmiz gənclər yetişdirmək üçün əsas vasitədir və bu da sağlam cəmiyyətin təməli daşdır.

Lakin aparılan tədqiqatlar nəticəsində belə bir acı həqiqət ortaya çıxır ki, yeniyetmə və gənclər hələ də arzuolunan qədər ekoloji biliklərə sahib deyillər və ətraf mühitə uyğun davranışlar sərgiləməzlər.

Bu cür global problemin həlli yolları tək ümumtəhsil müəssisələrində axtarılmamalıdır. Bildiyimiz kimi məktəblərdə bu işlər planlı, proqramlı və məqsədli şəkildə həyata keçirilir.

Lakin bu problemlə bağlı məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələri də müəyyən işlərin görülməsində fəal iştirak edirlər. Bu tip məktəbdənkənar öyrənmə mühitinə botanika bağları, zooparkları, sənaye müəssisələri və milli parkları misal göstərmək olar. Buna bir nümunə olaraq biologiya təhsil üçün respublikamızda mövcud olan botanika bağına aparılan şagirdlərin fəaliyyətini nəzərdən keçirə bilərik. Şagirdlər bələdçilərin müşayiəti altında botanika bağında planlaşdırılmış tədris fəaliyyətində iştirak edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji təhsili sinif şəraiti ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Odur ki, məktəbdənkənar təlim mühitində həyata keçirilən fəaliyyət sinifdən kənar fənn kurikulumunda öyrənmə nəticələrinə yönləndirilməlidir və bu cəhətdən şagirdlərin ekoloji bilikləri öyrənmələri təkmilləşdirilməlidir.

Ekoloji maarifləndirmənin məktəbdənkənar şəraitdə aparılması şagirdlərdə təbiətə fərqli bir baxış yaradacaq və ekoloji maarifləndirmə üçün ilk növbədə ekoloji məlumatlar əldə edəcəklər. Bu zaman onlar daha təbii və sosial şəraitdə tədrisdə iştirak edərək sərbəst şəkildə özləri müşahidə etməklə ətraf mühitin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu dərk edəcəklər. Şagirdlər özləri eyni zamanda təbiətlə həm fiziki, həm də psixoloji ünsiyyət formalaşdırmaqla empatiya qura biləcəklər.

Qeyd edək ki, müasir dövrümüzdə məktəbdənkənar təlim-tərbiyə müəssisələri çox zəngin tədris materialları ilə təmin olunmuşdur. Odur ki, bu müəssisələri şagirdlərin təcrübə əldə etdikləri, ünsiyyət və qarşılıqlı şəkildə səmərəli vaxt keçirdikləri pulsuz, əyləncəli, açıq hava şəraitində təşkil edilən laboratoriyaya bənzədirlər. Şagirdlərə yaradılan bu cür şərait ətraf mühitə, ekoloji təmizliyə, təbiətə müsbət münasibət formalaşdırmağın ən obyektiv və asan üsuludur. Həm də məktəbdənkənar tədris fəaliyyəti uzunmüddətli olmaqla öyrənməni sürətləndirən təsir gücünə malikdir.

Bu gün dünyamızın ekoloji cəhətdən möhkəm narahatlıq keçirdiyi bir vaxtda ekoloji cəhətdən savadlı şagirdlərin tərbiyə edilməsi və təbiətlə düzgün davranışların formalaşdırılması çox vacib əhəmiyyət daşıyır. Odur ki, şagirdlərə anlaşılmalıdır ki, bizi hərtərəfli əhatə edən ətraf mühit insanlardan üstündür və gələcək nəsillərə ötürəcəyimiz ən vacib mirasdır.

Botanika bağlarında, zooparklarda, çöl təcrübələrində, ekskursiyalarda gördükləri və əldə etdikləri təcrübələr şagirdlərin ətraf mühitlə qurduqları emosional bağları, sosial münasibətləri və məsuliyyət hissini artırır. Ən sadə bir misal gətirək: şagirdlərin gəzinti zamanı meşədə olan zibil tullantılarını toplaması kiçik fəaliyyət növü kimi görünsə də, əldə etdikləri təcrübələr onları ekoloji problemlər haqqında düşünməyə vadar edəcək və təbiətin qorunmasının nə dərəcədə vacib olduğunu dərk edəcəklər.

Ətraf mühitin mühafizəsi mövzusunda ümumdünya səviyyəsində həyata keçirilən tədbirlər haqqında da şagirdləri maarifləndirmək vacib məsələdir. Beynəlxalq arenada ətraf mühitin qorunması və mühafizəsi haqqında tədqiqatlar aparan ilk təşkilat BMT-nin 1972-ci ildə keçirdiyi “İnsan və ətraf mühit” konfransı daha

təqdirəlayıqdır. Bundan əlavə 1977-ci ildə nəşr edilən, ekoloji problemin söyləndiyi və ekoloji maarifləndirmənin işləndiyi Tiflis Bəyannaməsi də bu qəbildəndir. Rioda 1992-ci ildə ekoloji təhsillə bağlı keçirilən toplantıda da mühüm qərarlar qəbul olunmuşdur. Hətta 1994-cü ildə Yeddinci Beşillik İnkişaf Planı və Tiflis bəyannaməsində bəhs edilən ekoloji təhsil strategiyası istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Ekoloji mühitin məqsəd və vəzifələrinə uyğun gələn məktəbdənkənar təlim şəraitinin yaradılması zooparklar, botanika bağları, təbii həyat parkları, milli parklar, təbiət təhsili və sənaye müəssisələri ekoloji təhsillə bağlı öyrənmə mühiti hesab edilir. Bildiyimiz kimi, zooparklar vəhşi və ev heyvanlarının yaşadığı təbii parklardır. Botanika bağları isə özlüyündə bitkiləri, onların yaratdığı qruplar və bu qruplar arasında mövcud olan qohumluq əlaqələrini əks etdirən təbii öyrənmə mühitidir.

Qeyd edək ki, məqsəddən, nümayiş etdirdikləri canlı və cansız varlıqlardan asılı olmadan bütün bu təbii mühitlərin ortaq nöqtəsi ondan ibarətdir ki, şagirdlərin öyrənə biləcəkləri, sosial cəhətdən təsirlənəcəkləri və bacarıqlarını inkişaf etdirəcəkləri yerlər hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Diamond J. (1986). Elm muzeylərində ailə qruplarının davranışı. Kurator: Muzey jurnalı, 29 (2), -s. 139-154.
2. Verdiyeva Ə.İ. Məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələrində şagirdlərin peşəyönümünün məzmun, forma və yolları: pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası / - Bakı, 1998. -154 s.
3. Şimalı Amerika Ətraf Mühit Təhsili Assosiasiyası (NAAEE). (2014). Ekoloji təhsil nədir? <http://www.naaee.net/what-is-ee> (Giriş: 30.04.2022).

Sonda onu qeyd etmək yerinə düşər ki, dinindən, dilindən, irqindən, sosial mənsubiyyətindən asılı olmayaraq yer üzündə yaşayan, bu dünyanın daimi sakinləri olan insanlar ətraf mühiti, təbiəti, onun yeraltı, yerüstü sərvətlərini qorumağa borcludurlar. Və onlar bilməlidirlər ki, gələcək nəsillərə şikəst deyil, sağlam təbiəti miras qoyub getməliyik.

Problemin aktuallığı. Dünya əhalisinin sürətli artımı, elmin, texnologiyanın inkişafı insanlarda bir çox ehtiyacların yaranmasına səbəb olur. Bu cür ehtiyacların ödənilməsi üçün yaradılan texnologiyanın nəzarətsiz qalması nəticəsində təbii ehtiyatlar zərər görür ki, bu da ətraf mühitə güclü dərəcədə ziyan verir. Bunun üçün ekoloji təhsilin verilməsi zərurəti aktuallıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Ekoloji təhsil uşaq və yeniyetmələrə, böyüklərə ətraf mühiti öyrənmək və onu necə qorumaq haqda mühüm qərarlar qəbul etməyi öyrədir. Dünyamızın ekoloji cəhətdən möhkəm narahatlıq keçirdiyi bir vaxtda ekoloji cəhətdən savadlı şagirdlərin tərbiyə edilməsi və təbiətlə düzgün davranışların formalaşdırılması çox vacib əhəmiyyət daşıyır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə məktəbdənkənar ekoloji təhsilin yeniyetmə və gənclərə verilməsi istiqamətində onlara güclü təsir göstərəcək və bizim daimi məskənimiz olan dünyamızın qorunmasını özlərinin vicdan borcu hesab edəcəklər.

E-mail: a.ismayilxanova@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub:29.05.2024